

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Микола Сич

●

ДЖЕРЕЛА ДУХОВНОСТІ НАШОГО НАРОДУ

Спливають дні і роки, і ми наближаємося до особливого часового виміру. Завершується багате важливими і непересічними подіями двадцяте століття. Людство стоїть на зламі віків, на перехресті тисячоліть. Коли людина або родина, держава чи народ виходять на певний рубіж, вони аналізують пройдений шлях, осмислюють здобутки і втрати, намагаються зробити відповідні висновки. Нині чимало непростих запитань постає перед українською елітою, кожним громадянином нашої держави. Як могло трапитись, що в Україні майже десять років триває політична, економічна, соціальна і духовна криза? Чому ми не можемо зупинити те, що відбувається у нас часто всупереч всякому здоровому глузду? Де причини нашого безкультур'я і бездуховності? Що треба зрозуміти нам у нас самих, щоб почати вирішувати накінець хай і не прості, але посильні завдання? Нація з тисячолітньою історією не має права бути легковажною у ставленні до свого майбутнього.

Розмаїття наших проблем настільки багатогранне, а підходи до вирішення назрілих завдань настільки суперечливі, що це часто породжує деструктивне протистояння в суспільстві, а часом і запеклу боротьбу. Своєчасним є застереження української поетеси Ліни Костенко: “Політики, позбудьтеся апломбу і не ведіть до світлої мети. Щоб якимось не наткнутися на бомбу, поріг тисячоліття перейти”. На нашу думку, тільки єднання всіх конструктивних сил у суспільстві, інтелектуального і духовного потенціалу політиків і вчених, священиків і філософів могло б створити ту принципово нову продуктивну взаємодію (сінергію) творчої української еліти, яка б гарантувала стабільний розвиток нашої державності і культури. Це ми повинні зробити, як правильно сказано в преамбулі Конституції України, “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями”.¹

Сучасна держава може бути сильною і мати стабільний розвиток лише за умови єдності і взаємодії двох основних чинників суспільного життя:

економічного і духовно-політичного потенціалу суспільства. Перша складова - суспільна економіка - має свій власний базис, цим базисом є наука. Тому правильніше було б говорити про науково-економічну сферу життя суспільства. Розвиток науки як “планетного явища”,² а тим самим і глобальної світової економічної системи спинити неможливо, це є об’єктивний процес, що перевищує можливості свідомого впливу на нього з боку будь-якого окремого суб’єктивного фактора. Наша держава має всі підстави приєднатися до цього процесу, інтегруватися в світову науково-економічну діяльність, перейняти, запозичити кращі досягнення, купити те, чого не вистачає у власному господарстві. Розвинуті країни світу (хоча, звичайно ж, - не задарма) завжди готові допомогти подолати труднощі, що виникають в процесі такої інтеграції. Було б бажання сприйняти таку допомогу і розумно скористатися нею! Але саме таке бажання - це результат зрілості іншої сфери суспільного життя, сфери духовно-політичної. Саме в цій галузі суспільної культури вирішується головне, доленосне для України питання: чи приєднаємося ми до світового культурно-економічного прогресу, чи й далі будемо топтатися на місці, чекаючи, поки хтось зробить за нас нашу справу.

Коли наука як базис економіки - явище об’єктивне, позаособистісне, то основою духовно-політичної сфери є особистісний, самосвідомий пласт буття народу, що має відношення до потреб і цінностей, до визначальних духовних ідеалів історичного і культурного буття людей. Саме в духовному беруть початок і формуються рушійні сили розвитку господарської діяльності, економіки, починають діяти вищі, суспільні потреби людини. Тому, будучи не готовими вдосконалюватись духовно і політично, ми можемо негативно впливати на об’єктивні потреби розвитку країни, можемо не бажати стати на рівень вимог свого часу, не інтегруватися в світову науково-економічну спільноту і злишитися обабіч світового прогресу. У духовній сфері визрівають і тут мають бути знайдені і нейтралізовані негативні тенденції, деструктивні конфлікти, помилки і прорахунки. Здоров’я нації, її майбутнє у першу чергу залежить від стану духовно-політичного життя суспільства, його органічної єдності і зрілості.

Духовно-політичний фундамент гармонійного розвитку будь-якої держави має своє глибинне джерело в духовному базисі народного буття в цілому, в колективній пам’яті, в історично сформованих, родових парадигмах світогляду і мислення людей, що їх не можна поліпшити, змінити або перебудувати у відповідності з чимось бажанням, чи “добрими” намірами. Духовність, перш за все, треба мати. Щоб бути національною культурою, державою, треба мати свої власні історичні ідеали і традиції, цінності і норми, треба мати своє власне минуле і, відповідно, майбутнє. Духовність не можна вигадати або “теоретично обґрунтувати” на чийсь замовлення, не можна купити, позичити або перейняти у інших. Духовність треба мати свою або ж не мати ніякої. Не своєї духовності не буває!

Україна, на жаль, це знає краще, ніж будь-яка нація, бо саме над її народом був учинений той жахливий експеримент, що звався “побудовою нового суспільства”. Нагадаємо, що суть експерименту, поставленого над нашими людьми, полягала в тому, щоб доказати абсурдну думку, нісенітницю, в якій стверджувалось, що матеріальні речі зумовлюють духовне життя і духовні цінності народу, а свідомість людини повністю може бути зведена до її фізіологічного стану. Відповідно, і в суспільному бутті треба було знайти той “матеріальний базис”,³ який би пояснював існування численних духовних

“пережитків” і виправдовував би їх повне знищення в майбутньому. Результатом соціального експерименту стало те, що духовність довелося знищити разом з її носіями, всю Україну перетворити в суцільне кладовище, забравши життя мільйонів людей, спалюючи безліч душ, сподівань і високих мрій. І, врешті-решт, повністю розписатися в своїй безпорадності, залишивши замість “матеріально-технічної бази комунізму”⁴ лише зловісний Чорнобиль на українській землі. Необхідно підкреслити, що науковий комунізм був певного роду історичною і соціологічною теорією, і на результати цього глобального соціального експерименту не можна просто закривати очі, не роблячи ніяких філософських і наукових висновків.

Найперший висновок з краху соціальної теорії більшовизму такої - духовний світ людини, народу, нації є первинним, основоположним фактором будь-якої форми соціального буття, він є визначальним і діяльним чинником всіх без винятку інших сфер суспільства. Від духовного стану народу, в першу чергу, залежить його сучасне і майбутнє. Відсутність духовних потреб і мотивацій прямо веде до розпаду суспільства, загибелі держави і народу, як це мало не сталося внаслідок бездуховної комуністичної політики і практики.

Духовний фактор має безпосереднє відношення до господарства, бо він впливає на формування сфери потреб, мотивації економічної діяльності. Зараз у світі добре відомо, що саме особистість є рушійною силою економіки, що людина без ідей, без гуманістичних цінностей - це не найкращий господар, а тим більше - не лідер сучасного підприємництва. Один із провідних філософів України В. І. Шинкарук зазначає, що хоча кожна людина, перш за все, прагне до реалізації своїх особистих інтересів, вона їх може здійснювати, тільки враховуючи і поєднуючи з інтересами інших людей. У своїй діяльності вона входить до загальної культурної сфери відносин певного суспільства. “В цьому закладені умови і можливість усвідомлення універсальної взаємозалежності потреб і інтересів усіх членів суспільства, усвідомлення особистістю своєї залежності не тільки від власної праці, а й від праці та блага інших, унаслідок чого інтересом особистості стає зрештою загальний інтерес”.⁵ Коли особистість може подолати егоїстичний інтерес, який диктує, що інші для неї “ніщо” або засіб для здійснення її цілей, тоді вона спроможна посісти громадянську позицію, позицію загального інтересу. Тобто, основу її діяльності мають складати духовні потреби і запити.

Ще в XIX ст. видатний український мислитель-ідеаліст П. Юркевич писав: “Коли людина проймається у своїй думці та діяльності ідеєю, вона вносить у своє убоге існування божественне світло і божественне життя, вона отримує здатність породжувати безсмертне і вічне, попри свою обмеженість, вона підноситься на ступінь помічника Божого в оздобленні і удосконаленні світу, в утворенні його згідно з ідеєю істини, добра й краси”.⁶ Все це немов би висловлене для сучасного господаря, діяча економічної культури, який має скоро прийти в Україну і який давно вже працює в економіці розвинених країн світу. Це сказано також для тих інтелектуалів, які й зараз, не утруднюючи себе зайвою думкою, в традиціях історичного матеріалізму економічне ототожнюють з матеріальним, а економічний інтерес - з матеріальними вигодами. Підкреслимо, що матеріальна зацікавленість, матеріальний інтерес у чистому вигляді не можуть бути головною метою економічної діяльності, і в сфері законослухняної економічної мотивації, як правило, слугують більш високим культурним мотивам людей. Матеріальний інтерес є вичерпним і домінуючим лише в одній ділянці суспільного життя - у сфері тіньової і злочинної

діяльності.

Чи є зараз у нас, українців, той необхідний духовний потенціал і його сучасне політичне усвідомлення, щоб мати підстави розраховувати на поступ у господарській, політичній та інших галузях суспільної культури? Що мусимо визнати безперечними духовними пріоритетами і на що, насамперед, звернути увагу? Безумовно, основними складовими чинниками духовного фундаменту суспільства, його джерелами є сім'я, освіта і традиційні вірування народів, що складають єдине суспільство, державу, націю. Ця триєдність і є тим середовищем, де формуються загальнонаціональні ідейні, культурні і моральні цінності. Користуючись цим багатством і турбуючись про нього, ми маємо всі підстави сподіватися на вирішення складних історичних завдань, що випали на долю нашого народу.

Формування української культури і духовних традицій - це процес, що має, принаймні, тисячолітню історію. Погоджуючись з думкою М. Грушевського про те, що Київська Русь - це, власне, Українська держава, до складу якої входили на той час ще й деякі неукраїнські землі,⁷ ми визнаємо тим самим, що й формування фундаменту української духовної культури відбувалося під вирішальним впливом доленосної події - прийняття християнства на Русі, "релігії нової, культурної, з її багатим змістом, виробленими формами, міцною ієрархією, релігії, що мусила б опиратись як на свою підпору, на княжу владу і зв'язувати новим культурним узлом різномірні народи і області"⁸ молодій державі.

З прийняттям християнства починається епоха зародження на території праматері України шкіл та поширення освіти. Як особливо підкреслює Р. Арцішевський, цьому сприяла освітня політика Володимира Великого, який, збудувавши Десятинну церкву, відкрив при ній школу "книжного вчення". Сутність поняття "книжне вчення" означало не просто навчання грамоти, а вивчення "семи вільних наук", які становили основу вищої освіти у Візантії та на Заході.⁹ Виділяючи на утримання Десятинної церкви десяту частину княжих доходів, Володимир для "сильного скріплення новоприйнятої віри" постановив "розширити книжну просвіту і тому наказав у Києві і інших містах брати дітей у знатних людей і віддавати їх у науку".¹⁰ Так, як вважає М. Костомаров, на Русі за якихось двадцять років виросло ціле покоління людей, які стали не тільки "засновниками християнської суспільності на Русі, але також провідниками просвіти, що йшли поруч з релігією, борцями за державні і громадянські основи".¹¹

Велику справу для формування християнської духовності нашого народу зробив нащадок Володимира князь Ярослав Мудрий. У Києві, на місці перемоги над язичниками (печенігами), Ярослав дав наказ збудувати християнський храм і назвати його ім'ям Софії.¹² Цей собор і зараз є символічною скарбницею української духовної мудрості. З його ж волі такі храми було збудовано у Новгороді та Полоцьку. Один з перших київських мислителів Іларіон взагалі змальовує хрещення Русі як прихід на Руську землю "Премудрості Божої" - Софії.¹³ Софійність світосприйняття, що полягає в особливому особистісному і богонатхненному баченні і розумінні буття з самого початку становлення нашої культури характеризувала українську ментальність. Тому й зародження науки на нашій землі, спочатку в формі любомудрія (філософії), теж відзначається прагненням до високих духовних ідеалів. Перше в слов'янській літературі визначення філософії, що його містило популярне на Русі "Пространне житіє Костянтина-Кирила Філософа", вказує, що вона дає

знання “божих та людських речей” і навчає, “як людина може наблизитися до Бога, як ділами своїми уподібнитись за образом і подобою Творцеві своєму”.¹⁴

Такі прагнення великою мірою характеризували просвітницьку діяльність Ярослава Мудрого. Його можна з повним правом назвати фундатором книжності і вченості на Русі. Літописець Нестор з Великою шаную та гордістю пише, що князь “до книжок виявляв завзяття, часто читаючи їх і вночі, і вдень. І зібрав книгописців силу, що перекладали з грецької на слов’янську мову”. Він же “засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаємо, вчення одержуючи книжне”.¹⁵ Більшість тих перекладених книжок були церковними, богослужбними, але поряд з ними поширювались на Русі трактати з історії, філософії, права, природничих наук. Книжкові майстерні були створені як у Києві, так і в інших великих містах: Новгороді, Чернігові, Полоцьку. У роки правління Ярослава Мудрого було створене перше писане зведення законів Київської Русі - Руська Правда.

Прийняття християнства в Київській державі за короткий час сприяло формуванню інших, принципово відмінних моральних основ сім’ї і суспільства, дало поштовх в розвитку філософії, культури, науки. Церкви, що будувались скрізь, ставали осередками не тільки духовної вченості, а й загальнодоступної шкільної освіти. Духовність активно проникала у всі верстви населення, про це свідчать чудові слова князя Володимира Мономаха, що немов би звернені до кожної людини: “Моліться краще, ніж думати нісенітницю. Убогих не забувайте. Подавайте сироті. Вступіться за вдовицю... Бережіться п’янства і блуду, бо в ньому гине душа і тіло. Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні... А добре поведячись, не лінуйтеся... Хай не застане вас сонце в постелі”.¹⁶

Через розуміння добра і любові, що є серцевиною християнського світогляду, були переосмислені і традиційні дохристиянські міфологічні уявлення наших далеких пращурів. С. Плачинда у “Словнику давньоукраїнської міфології” показує, що в народній уяві весь світ пронизаний боротьбою двох сил: сили добра і світла, що очолювана Білобогом, творцем землі і всього живого на ній, і сили п’їтьми і темряви, царини Чорнобога, уособлення зла, володаря ночі і смерті.¹⁷ Причому в народній міфології добро завжди пов’язане з силою, що перемагає. Це вже є християнське прочитання язичницького міфу, бо в дохристиянських уявленнях світом править не добро, а сила, не любов, а пристрасть. А які чудові сказання Чернігівщини - сіверянські легенди про кохання Лута та Ави!¹⁸ На наш погляд, курс української міфології необхідно більш кваліфіковано вивчати в школах і вузах, бо вони є неодмінною складовою народної духовності, їх самотутня форма є своєрідним виявленням духовних ідеалів наших далеких предків.

Другим значним культуротворчим поштовхом в історії України стала діяльність так званих братських шкіл, які передували утворенню великих християнських культурно-освітніх центрів XVI-XVII ст. Один з них був заснований українським магнатом князем Костянтином Острозьким. У цьому культурно-освітньому центрі особливе місце займала греко-слов’янська школа, в якій викладались мови, а також “вільні науки”. До центру входили гурток науковців-гуманітаріїв та друкарня, створена першодрукарем Іваном Федоровим, який перебрався в Україну з Москви. Тут була надрукована знаменита Острозька Біблія - перше повне видання Біблії, здійснене 1581 р. слов’янською мовою.¹⁹ Діячі Острозького культурно-освітнього центру були християнськими гуманістами, добре ознайомленими з ідейною спадщиною

Київської Русі та сучасною їм західноєвропейською культурою.

У 1632 р. в Києві на базі Київської братської школи та школи Києво-Печерського монастиря виникає Києво-Могилянський колегіум, а згодом (з 1701 р.) - Києво-Могилянська академія, яка справді стала першим вищим навчальним закладом на східно-слов'янському терені.²⁰ Своїм існуванням перша на Україні академічна школа багато в чому завдячує видатному релігійному діячеві, гуманісту-просвітнику Петру Могилі. Саме з метою піднесення ролі української православної церкви в тодішній Європі, щоб на рівних вести полеміку зі всіма своїми опонентами, київський митрополит робить все необхідне для підняття рівня освіти на українських землях. Навчальна програма колегіуму будувалася за класичною схемою середньовічного західноєвропейського університету. Тут вивчалися “сім вільних наук”, причому перші чотири роки виділялися на загальноосвітню підготовку, потім один рік на риторику та поетику, наступні два роки - на філософію, останні чотири роки - на теологію.²¹

Києво-Могилянська академія діяла, передусім, як навчальний заклад гуманітарного спрямування, маючи своєю метою задовольнити духовні запити українського народу, який уже робив перші спроби незалежного державного культуротворення. Необхідно зазначити, що християнство позитивно вплинуло не тільки на розвиток релігійної духовності і освіти. Не меншою мірою воно сприяло укріпленню військово-політичної могутності України, її славного козацтва. Саме православне християнство було консолідуючою силою творення Української Козацької держави (40-ві роки XVII - 80-ті роки XVIII ст.). Запорозька Січ була відома не лише військовою силою і майстерністю, а й своїм демократичним устроєм, шкільною справою, вірністю християнським ідеалам.

Відомі козацькі керівники, гетьмани надавали підтримку освіті, церковній справі. Зокрема, гетьман П. К. Сагайдачний вмів поєднувати в своїй особі прагнення двох найактивніших груп українського громадянства - козаччини і української духовної інтелігенції. Як вихованець острозької школи, він у самому джерелі пізнав задуми тогочасних організаторів української культури, а пізніше ввійшов у тісний зв'язок з гуртом київських освітніх діячів. Щоб піднести значення київського братства, він записався в його члени разом з цілим Запорозьким Військом і узяв цей культурний центр під свій протекторат. У 1620 р. під опікою Запорозького війська була висвячена нова православна ієрархія. Союз козаччини з духовною інтелігенцією скріпив обидві сторони. Міщанство і духовенство відчули за собою опору військової сили і могли далеко сміливіше і енергійніше проводити свої плани. З іншого боку, козаччина вийшла поза тісне коло своїх класових інтересів і в свою програму включила загальнонаціональні справи - оборону церкви і культури.²²

Сам гетьман Сагайдачний вніс кілька тисяч золотих червінців на оновлення Богоявленського монастиря та утримання його школи, оновив інші церкви, спорудив нову церкву в Києві при Фролівському монастирі, дав 15 тис. золотих червінців братській школі у Львові, залишив грошові вклади іншим монастирям, церквам, школам в Україні.²³

Запорожці знали, що вони роблять святу справу, ведучи боротьбу за політичне і духовне звільнення України. І тому, приймаючи до Січі нових людей, кошовий отаман запитував, чи вони вірять у Бога. Того, хто давав ствердну відповідь, приймали в козацьку сім'ю.²⁴ Походження, соціальний стан, національність козаків нікого не цікавили, бо на Січі всі були однакові і рівні.

Розмова українською мовою вважалася ознакою рідної нації. Мета у козаків була важкою і благородною, але навіть у боротьбі проявлялась їх висока духовність. Так, Б. Хмельницький казав: “Попереду я воював за свою шкоду і кривду, тепер воюватиму за нашу православну віру”.²⁵

Те, що тільки висока духовна культура може підняти народ з колін, пробудити серця людей, наповнити їх вірою у краще майбуття доводив всією своєю творчістю випускник Києво-Могилянської академії, видатний філософ Григорій Сковорода. Він вважав, що тільки мудрий світ Біблії, світло слова Божого є дійсним шляхом до щастя і процвітання рідної землі. Перш за все, всі ми маємо “очистити серце своє, щоб увійти в надра таємничої, в святому біблійному храмі найсолодшої істини, для всенародного щастя найпотрібнішої”.²⁶ Саме вірою і високою духовністю душа народу може бути збережена і відкрита для нового і радісного життя.

У XVIII-XIX ст. християнство стало не тільки носієм офіційної державної освіти в Україні, а й осередком, основним чинником народної сімейної і родової культури. Навіть зараз з усних розповідей, родинних переказів можна почерпнути відомості про те, що сім'ї в Україні були, як правило, великі і дружні, часто мали до десяти, а то й більше дітей. Всі жили разом, спільно обробляли землю, вели господарство. З особливою пошаною ставились в українській родині до праці. Багато трудилися батьки і діти, але в родині, де всі працювали, завжди був достаток і хліб на столі.²⁷

Морально-етичні засади сім'ї будувались на християнському світогляді. Сім'я нагадувала справжню родинну церкву. Батьки відповідали за дітей перед Богом, церквою і Батьківщиною. У кожній родині вчили любити Бога і людей, шанувати батьків і старших, бути чесними, правдивими, працелюбними. Сім'я щоденно спільно і вголос молилась, діти і дорослі вивчали Святе Письмо.²⁸ У великій пошані були християнські свята: Пасха, Різдво Христове, Трійця та ін. Важливо, щоб і зараз родинна хата була першою і головною школою, в якій діти і дорослі мають навчатися добру і шанобливому ставленню одне до одного, до свого народу і держави. І було б добре, щоб великі народні християнські свята були для нас не тільки вихідними днями, а й світлими і святими подіями у житті наших родин!

Традиційна духовність, християнська культура України-Руси, безсумнівно, є нашою родовою культурою, поза якою не може нормально існувати українська нація. Ми володіємо колосальним моральним потенціалом, необхідним для існування в складному сучасному світі. Його зосереджено в традиційній українській культурі і наш громадянський обов'язок - задіяти цей потенціал у державотворенні, у формуванні національної самосвідомості громадян нової України.

Джерела та література:

- 1 Конституція України. - Київ, 1996. - С. 3.
- 2 Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. - Москва, 1991.
- 3 Философский энциклопедический словарь. - Москва, 1983. - С. 44.
- 4 Там само. - С. 353.
- 5 Світогляд і духовна творчість. - Київ, 1993. - С. 6.
- 6 Юркевич П. Д. Вибране. - Київ, 1993. - С. 24.
- 7 Орест Субтельний. Україна: історія. - Київ, 1991. - С. 7.
- 8 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. - Київ, 1991. - Т. 1. - С. 510.
- 9 Людина в сучасному світі: Підручник для 11 кл. - Київ, 1997. - С. 210.
- 10 Микола Костомарів. Історія України в життєписах визначніших її діячів. - Львів, 1918. - С. 6.
- 11 Там само. - С. 7.

- 12 Там само. - С. 19.
- 13 Філософія. Курс лекцій. - Київ, 1993. - С. 231.
- 14 Горський В. С. Історія української філософії. - Київ, 1997. - С. 30.
- 15 Історія України в особах: IX-XVIII ст. - Київ, 1993. - С. 59.
- 16 Давня українська література. Хрестоматія. - Київ, 1991. - С. 164.
- 17 Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. - Київ, 1993.
- 18 Сіверянський літопис. - Чернігів, 1996. - № 2-3. - С. 61-62.
- 19 Горський В. С. Історія української філософії. - С. 55.
- 20 Філософія. Курс лекцій. - С. 242.
- 21 Горський В. С. Історія української філософії. - С. 69.
- 22 Іван Крип'якевич. Історія України. - Львів, 1992. - С. 177.
- 23 Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. - Дніпропетровськ, 1991. - С. 56.
- 24 Кащенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. - Київ, 1992. - С. 53.
- 25 Грушевський М. Люстрована історія України. - Київ, 1990. - С. 303.
- 26 Сковорода Г. Сочинения в двух томах. - Москва, 1973. - Т. 1. - С. 329.
- 27 Українське народознавство. - Львів, 1994. - С. 218-220.
- 28 Там само. - С. 221-222.

